

Белан, Г.В. Біографічні дослідження в спадщині українських просвітників другої половини ХІХ ст. [Текст] / Ганна Валеріївна Белан // Педагогічні науки: [зб. наук. праць / ред. кол. Барбіна Є.С., Федяєва В.Л. та ін.]. – Вип. 66.- ХДУ, 2014. – С. 48-52.

**УДК 7.018.2**

**Г.Белан  
м.Херсон**

## **БІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ ПРОСВІТНИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.**

Сучасні процеси гуманізації та демократизації українського суспільства спонукають до трансформацій науково-освітнього простору сьогодення на основі дослідження генези національної педагогічної думки та діяльності української школи у дискурсі їх багатофакторного розвитку, з позицій синтезу різних методологічних підходів до їх вивчення. У цьому контексті особливої актуальності набуває осмислення і виділення біографічних досліджень як окремого напрямку (жанру) історико-педагогічного знання.

Звернення до вивчення творчої біографії культурно-освітніх діячів, вчених, педагогів минулого та системного висвітлення їх педагогічних поглядів у контексті історичної епохи нині виступає популярним інструментом дослідження та реконструкції феноменів та фактів історико-педагогічної науки. Сучасні дослідники української педагогічної думки О.Адаменко, Н. Антонєць, Л. Березівська, Н. Дічек, Н. Побірченко, Н. Сейко, О. Сухомлинська та ін. вводять до історико-педагогічного дискурсу нову інтерпретацію поглядів, ідей відомих та забутих вітчизняних педагогів і культурно-освітніх діячів різних історичних періодів, подаючи крізь призму вивчення їх життєдіяльності та творчої спадщини нові підходи до дослідження історико-педагогічних явищ минулого.

Аксіоматичним є факт, що наукова біографія та творчий доробок особистості (персоналії) виступає не лише інтерпретацією його наукових рефлексій, педагогічних поглядів, а й свідченням світоглядних позицій, життєвої концепції, які є своєрідним відбиттям соціальних процесів історичної епохи.

Відтак, виникає потреба систематизації, аналізу й узагальнення історико-педагогічних досліджень, присвячених вивченню наукової біографії вітчизняних педагогів та вчених в історичній ретроспективі з метою виявлення методологічних основ, провідних тенденцій та форм їх презентації в сучасному науковому просторі.

Наукознавчий підхід до створення наукової біографії в історико-педагогічній науці (наявність понятійно-категоріального апарату, методологічного інструментарію, дослідницької парадигми та моделі) великою мірою перекликається із досягненнями у галузі біографістики в історичній науці, напрацювання якої містять надзвичайно важливий фактологічний матеріал щодо розвитку наукової біографії в історичній ретроспективі у контексті соціально-політичних змін різних епох.

Вивчення джерельної бази дослідження засвідчує, що біографія виступає окремим історико-культурологічним феноменом наукової думки, та, в її широкому розумінні, є сукупним поняттям, що синтезує різні види, типи та жанри біографічних досліджень. За твердженням сучасного українського вченого-історика В.Чишка, біографія виступає об'єктом літературної і наукової діяльності та складним історичним явищем, що чутливо реагує на суспільні колізії, зміни історичних парадигм та ідеологічні коливання. Тому біографія, передусім, є частиною соціально-історичного розвитку суспільства, що пов'язана з життям та діяльністю людини, висвітленням її життєвого шляху, причинно-наслідкових зв'язків і встановленням внутрішнього й зовнішнього змісту її життя, а тим самим – її ролі в історико-культурному процесі. [9, с. 5]

Українська біографістика від часів свого зародження виконувала ідеологічні, суспільно-політичні та культурні завдання, історично значно складніші, багатовимірніші та відповідальніші, ніж у народів із усталеною національною державністю, розвинутим національним життям, сформованим широким діапазоном професійної науки та культури. Соціально-історичні умови визначили розвиток цієї наукової галузі не лише як чинника культурного й інтелектуального розвитку людини, але як важливого явища суспільно-політичного життя, нерозривно пов'язаного із національним самоусвідомленням українців, боротьбою за національне самоствердження.

За твердженням сучасних представників історичної науки романтико-героїчна парадигма української біографістики бере початок від самих витоків українського Національного відродження. В центрі уваги дослідників першої половини - середини XIX ст. – Дмитра Бантиша-Каменського, Миколи Маркевича, Михайла Максимовича, Іван Срезневського, Осипа Бодянського, а згодом Володимира Антоновича – закономірно були майже винятково постаті найвизначніших борців проти іноземного поневолення – гетьманів, полководців, героїчних козацьких ватажків, ієрархів православної церкви, непримиренних письменників-полемістів, імена яких стали на той час знаменом невмирущості національного духу [6, с. 11].

Але вже у другій половині - наприкінці XIX ст. розвиток національної свідомості та виразно демократична, народницька зорієнтованість української національної ідеї, що формувалася на той час, утвердження загального народознавчого спрямування української гуманітарної науки, стимулювали стрімке зростання інтересу дослідників до неординарних постатей із усіх без винятку щаблів суспільної ієрархії, до особи, незалежно від її походження та соціального стану, інтересу, що визначалася лише визнанням особистого внеску певної людини в історію та культуру України. Це зумовило формування досить широкого дослідницького діапазону української біографістики, в поле зору якої

потрапили вже сотні та тисячі імен співвітчизників: діячі суспільно-політичного і національно-визвольного рухів, культури, літератури та мистецтва, освіти, науки і техніки, господарства [6,с.12].

Від останніх десятиліть ХІХ ст. українська історична та літературна біографістика впевнено розвивалася як багатожанровий (короткі біографічні розвідки, науково-популярні історико-біографічні та літературні нариси, наукові статті, матеріали до біографій, публікації документів), різноманітний за проблемно-тематичним спрямуванням потік публікацій. За умов постійних утисків української культури біографічні дослідження набували значного громадського розголосу, ставали важливим явищем суспільного життя. Сучасні фахівці у галузі історичних наук стверджують, що демократичні світоглядні парадигми української національної біографістики загалом утвердилися саме у той час, хоча ХХ ст. і внесло до них свої корективи [6, с. 12].

Виходячи з того, що метою нашої розвідки є проаналізувати особливості створення наукової біографії в історико-педагогічній науці окресленого часового проміжку, констатуємо, що саме в другій половині ХІХ ст. - на початку ХХ ст. виявляємо появу значної кількості біографічних праць, які здебільшого були присвячені аналізу громадсько-просвітницької діяльності представників української інтелігенції. Крізь призму біографічних фактів подавались широкі відомості про різноманітні аспекти особистісних та громадських стосунків вітчизняних громадських діячів другої половини ХІХ ст., детально аналізувались їх статті, деякі літературні твори, епістолярна спадщина тощо (О. Авдикович, О.Барвінський, І.Белей, М.Возняк, М.Гніп, М.Грушевський, В.Доманицький, С. Єфремов, В. Лукич, В. Міяковський, Д.Маркович, О.Огоновський, К.Студинський, І.Франко, Є.Чикаленко та інші).

Провідними формами репрезентації персоналій у цей період стали монографічні праці (О.Огоновський «Історія літератури руської», О.Барвінський «Спомини з мого життя»), літературні твори (О.Кониський «Тарас Шевченко - Грушівський»), науково-публіцистичні розвідки

(К.Студинський «Зв'язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862-1866»), біографічні нариси ( В.Шенрок «П.А.Кулиш: Биографический очерк»), публіцистичні статті (В.Данилов «Материалы для биографии Н.И.Костомарова»), ювілейні привітання, меморіальні дати (В.Волкович «Друг человечества Н.И.Пирогов : К столетию со дня рождения» ), некрологи (М. Грушевський «Пам'яті Олександра Кониського», «В тридцяті роковини Куліша») тощо.

Однією з домінантних змістово-наукових ліній цих джерел, окрім розкриття основних напрямів культурно-громадської діяльності персоналій, фіксується наявність певних аналітичних зрізів тих життєво-духовних чинників, факторів їх власного життя, під впливом яких сформувались і світоглядні позиції конкретної історичної постаті (Т.Шевченка, Л.Глібова, І.Нечуя-Левицького, П.Куліша, О.Кониського, А.Свидницького та інших), і що особливо важливо, вказувалось на їх подальший вплив уже на реальну просвітницьку діяльність даних діячів та їх внесок у розвиток педагогічної думки в означений період. Слід відзначити, що в даному часовому проміжку розвитку біографічної літератури як джерела вивчення персоналій були наявні суб'єктивізм оцінки, позиції, погляду; прагнення творців даних біографічних текстів до адекватного поціновування внеску, ролі конкретних персоналій в розвиток просвітництва на Україні набирало форми домінантного статусу.

Поступово, не без впливу вже досить потужної на той час своїми надбаннями та досвідом європейської та російської біографістики ХІХ ст., в середовищі українських просвітників поширювалась ідея широкого збору та систематизації біографічних матеріалів, покликаних всебічно розкрити історико-культурний потенціал української нації, основні віхи її поступу.

Прикладом такої об'ємної біографії може бути життєпис «Тарас Шевченко – Грушівський. Хроніка його життя» О. Кониського (1898, 1901рр). Трагізм долі Кобзаря та його служіння Україні, на яких формувалась національна свідомість кількох поколінь українців, віддзеркалюючись у долях інших великих співвітчизників, спричинили ситуацію, коли

біографічна студія набула в українській культурі майже сакралізованого змісту.

Відомо, що починаючи із 1889 року О. Кониський дбайливо збирав будь-яку доступну інформацію про життя Т. Шевченка: відвідав усі відомі шевченківські місця, зустрічався із рідними, знайомими великого поета, розпитував людей, підняв архівні матеріали – старі газети, урядові документи, церковні записи, віднайшов і систематизував невідомі до цього листи, спогади соратників і послідовників Кобзаря. На основі зібраних матеріалів, більшість яких була вперше введена до наукового обігу, вчений написав одну з найповніших, найгрунтовніших праць про життєвий шлях великого Кобзаря. Більше того, О. Кониський підготував до друку повну збірку листів Т.Шевченка, збирав матеріали для видання поезій Кобзаря, перекладів його російських повістей тощо. Ця книга отримала позитивні відгуки І.Франка, М.Грушевського, які відзначили не лише її інформативність, але й естетично-художній хист автора.

Відтак, серед власне біографічних публікацій означеного періоду найбільше поширення отримали : ювілейні матеріали, некрологи та виступи, присвячені пам'яті покійних вітчизняних громадських діячів, науковців, письменників; видання документів біографічного змісту, біографічні коментарі, біобібліографії, цілісні та фрагментарні життєписи, біографічні нариси, хронографи «життя і діяльність», довідково-біографічні тексти тощо.

Для біографічних досліджень цього періоду характерним є емпіричний рівень висвітлення інформації, позначений хронологічною послідовністю викладу фактів життєдіяльності та певною мірою висвітлення взаємозв'язку життєвих подій і духовного внутрішнього життя конкретної постаті. Емпіричність викладу біографій вітчизняних визначних особистостей набувала глибшого змісту щодо узагальнення доленосних подій, визначення ролі та значення творчого доробку того чи іншого діяча для прийдешніх поколінь у контексті висвітлення конкретних духовних, соціокультурних змін

суспільства (становлення національної культури, мови, літератури та зародження державності у другій половині ХІХ ст.).

## **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Беленький И.Л. Биография и биографика в отечественной культурно-исторической традиции// История через личность: историческая биография сегодня / Ред. Л. П. Репина/ И.Л.Беленький. – М.: Кругъ, 2005. С. 37– 54.
2. Валевский А. Л. Основания биографики / А. Л. Валевский. – К. : Наук. думка, 1993. – 110 с.
3. Голубович І.В. Біографія як соціокультурний феномен: методологія аналізу в гуманітарному знанні/ Інна Володимирівна Голубович// Філософська думка. – 2008. – № 4. – С. 122–136.
4. Кониський О. Тарас Шевченко - Грушівський: Хроніка його життя / Олександр Кониський; [Упоряд., підгот. тексти, передм., с.3-23, прим., покажч. В.Л. Смілянська]. - Київ.: Дніпро, 1991. - 701 с.
5. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ – ХХ ст.) : хрестоматія / упоряд. : Л. Д. Березівська та ін. – К. : Наук. світ, 2003. – 418 с.
6. Попик В.І. Проблеми розвитку біографічних досліджень та формування вітчизняних біобібліографічних інформаційних ресурсів // Українська біографістика. Зб. наук. праць. — К., 2005. — Вип. 3. – С.8-36.
7. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – Київ.: А.П.Н., 2003. – 68 с.
8. Українська педагогіка в персоналіях : У 2 кн. Кн.1: Навч. посібник/ За ред.О.В.Сухомлинської . – К. : Либідь, 2005. – С.3-11.

9. Чишко В.С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. - К.: БМТ, 1996. - 239 с.

**Г.В.Бєлан**

**Біографічні дослідження в спадщині українських просвітників другої половини ХІХ ст.**

Анотація.

Стаття є стислим викладом результатів дослідження, присвяченого становленню й утвердженню жанру біографії в історико-педагогічній думці другої половини ХІХ століття. Охарактеризувавши основні тенденції та віхи у розвитку уявлень щодо біографічних складових історії педагогіки окресленого періоду, автор аналізує особливості функціонування наукової біографії в доробку просвітників окресленого періоду

**Ключові слова** : біографія, біографія педагога, біографістика, історико-педагогічна наука.

**А.В.Бєлан**

**Биографические исследования в наследии украинских просветителей второй половины ХІХ столетия.**

Аннотация.

Статья является сжатым изложением результатов исследования, посвященного становлению и утверждению жанра биографии в истории педагогической мысли второй половины ХІХ столетия. Дана характеристика основных тенденций и этапов становления представлений о биографических составляющих истории педагогики исследуемого периода. Также автор анализирует особенности функционирования научной биографии в наследии просветителей изучаемого периода

**Ключевые слова** : биография, биография педагога, биографистика, историко-педагогическая наука.

**H. Belan**

**Biographical researches into the heritage of the Ukrainian enlighteners of the second half of the ХІХ century.**



## Summary

The article summarizes the results of a study on establishment and approval of the genre of biography in the historical and pedagogical opinion of the second half of the XIX century. Describing the main trends and milestones in the development of concepts of biographical components history of pedagogy defined period, the author analyzes features of functioning of scientific biography in the educators' work of the specified period.

**Keywords:** biography, biography of the teacher, biographistika, historical and pedagogical science.